

Russische Revolutie en Communistische Internationale

‘Wij moeten worden de communisten. De Sowjets in Rusland hebben ons reeds het voorbeeld gegeven door zich de Communisten in Rusland te noemen.’¹ Louis de Visser, een van de meest begaafde sprekers van de SDP, liet er op het partijcongres in de revolutiedagen van november 1918 geen twijfel over bestaan. De naam ‘sociaal-democraat’ was tijdens de oorlogsjaren steeds meer in een slechte reuk komen te staan en de SDP moest van deze aanduiding af. Het alternatief kwam uit Moskou: nadat de bolsjewieken in de Oktoberrevolutie in Rusland aan de macht waren gekomen, wisselden zij in maart 1918 de naam RSDAP (bolsjewiki) in voor Russische Communistische Partij (bolsjewiki) – hier voortaan afgekort als RCP. Een halfjaar later volgden in Leiden de tribunisten: zij doopten de SDP om tot Communistische Partij in Nederland (CPN). Omdat de partij zoals reeds in de inleiding is vermeld internationaal al snel als Communistische Partij Holland te boek kwam te staan, zal zij hier in het vervolg als CPH worden aangeduid.²

Tegelijk met de naamsverandering besloot het congres op voorstel van het partijbestuur ook alvast dat de CPH zou worden vertegenwoordigd op het eerste congres van de Komintern, waarvan toen nog in het geheel niet duidelijk was wanneer het zou worden gehouden. Deze toeschietelijkheid stak fel af tegen de afzijdigheid die de partijleiding tijdens de Eerste Wereldoorlog tentoongespreid had ten aanzien van de conferentie in Zimmerwald en andere internationale bijeenkomsten. Nog in maart 1918 had Van Ravesteyn geschreven dat de revolutionaire strijd in elk land afzonderlijk moest worden gevoerd en dat de vorming van een nieuwe, derde Internationale vanuit één centrum een voorlopig niet te vervullen wens was.³ Het congresbesluit betekende evenwel niet dat de tribunistische leiders hun eigen koers opgaven. Want ondanks alle sympathie en bewondering die zij voor de Oktoberrevolutie hadden, schroomden Wijnkoop, Van Ravesteyn, Gorter en Pannekoek niet om kritische kanttekeningen te plaatsen bij de politiek van de bolsjewieken. Een probleem was echter dat de aanmerkingen van de eerste twee van geheel andere aard waren dan die van de beide laatsten.

Russische Revolutie

Nadat Lenin jarenlang tevergeefs het recept van de omzetting van de imperialistische oorlog in een revolutie had uitgedragen, leek in Rusland in februari 1917 zijn tijd gekomen. In de hoofdstad Petrograd (het vroegere Petersburg) brak een broodoproer uit, overigens zonder dat er een bolsjewiek aan te pas kwam. Dat de relletjes konden uitmonden in een revolutie, kwam omdat het bewind van tsaar Nicolaas II

alle vertrouwen had verspeeld. De nederlagen in de zich voortslepende oorlog en de voedseltekorten hadden zijn gezag ernstig ondermijnd. De tsaar trad af en er werd een Voorlopige Regering geïnstalleerd. Deze kwam in juli onder leiding van de socialist Aleksandr Kerenski te staan. De nieuwe regering had het niet alléén voor het zeggen: zij moest terdege rekening houden met de Raad van arbeiders- en soldatenafgevaardigden van Petrograd, de *Sovjet*. Ook in andere delen van Rusland ontstonden sovjets, die zich landelijk aaneensloten.

De Voorlopige Regering van Kerenski maakte zich niet populair door samen met de Geallieerde bondgenoten (Engeland, Frankrijk, de Verenigde Staten) de oorlog tegen de Centralen (Duitsland en Oostenrijk-Hongarije) voort te zetten. De inmiddels via Duitsland uit Zwitserland teruggekeerde Lenin rook zijn kans. Eind oktober (begin november volgens de westerse kalender⁴) waagde hij een gewapende opstand. In een mum van tijd slaagden de bolsjewieken erin de macht over te nemen in Petrograd en Moskou. Het hart van het Russische rijk kwam zo in hun handen. Het tweede landelijke Congres van Sovjets legitimeerde de staatsgreep. Lenin vaardigde meteen enkele decreten uit om de steun van de boerenbevolking te winnen: de oorlog zou worden gestaakt en het grootgrondbezit verdeeld. In januari 1918 werd de Russische Sovjet-republiek uitgeroepen, die in juli werd omgedoopt tot Russische Socialistische Federatieve Sovjet-Republiek (RSFSR). Het nieuwe regime kon zich maar ternauwernood staande houden. In de burgeroorlog die na de machtsovername ontbrandde, werden de 'Roden' belaagd door de 'Witgardisten'. Deze tegenstanders van de bolsjewieken hadden de flanken van Rusland in handen en werden gesteund door de Geallieerden, de vroegere bondgenoten van de tsaar. In 1920 wist het Sovjet-bewind na hevige strijd het conflict in zijn voordeel te beslechten. Als leider van de bolsjewistische troepen verwierf Trotski zich grote roem.⁵

Reacties in Nederland

De meeste kranten in Nederland schreeuwden moord en brand over de bolsjewistische staatsgreep. Ook het sociaal-democratische dagblad *het Volk*, dat regelmatig stelling had genomen tegen Lenin en zijn aanhangers, veroordeelde de omwenteling. De SDAP had wel de Februarirevolutie verwelkomd, maar de machtsovername van de 'maximalisten' wees zij resoluut af. *De Tribune* daarentegen juichte deze natuurlijk geestdriftig toe. De SDP-leiding verstuurde een telegram met gelukwensen aan Lenin, waarin zij de bolsjewieken alle steun toezegde. 'Wij onzerzijds zullen medehelpen om deze Revolutie een Europeesche en internationale te maken door het Hollandsche proletariaat te revolutioneeren'.⁶

Ook Roland Holst, Pannekoek en Gorter waren in alle staten. 'Iets ontzaglijks groots en heerlijks is geschied', zo schreef de eerstgenoemde in *de Tribune*. 'Aan de oevers van de Nawa is opnieuw een licht opgegaan dat nimmer meer geheel uitgebluscht zal kunnen worden.'⁷ Van de zogeheten Raad van volkscommissarissen – de

bolsjewistische ministerraad – die de regering-Kerenski afloste, kende Roland Holst drie leden: voorzitter Lenin en de volkscommissarissen Trotski voor Buitenlandse Zaken en Aleksandra Kollontaj voor Sociale Zaken.⁸ Pannekoek jubelde in *de Nieuwe Tijd* eveneens over de omwenteling. ‘Wij begroeten onze zegevierende Russische kameraden als onze dappere voorgangers op den weg naar het socialisme.’⁹ Er was een nieuwe periode aangebroken, niet alleen in de Russische Revolutie, maar ook voor het Europese proletariaat, aldus Pannekoek. Hij waarschuwde al wel meteen voor de moeilijkheden die de bolsjewieken te wachten stonden vanwege het overwegend agrarische karakter van Rusland.

De nieuwe machthebbers in het Kremlin waren erg gesteld op de steun van Roland Holst, Pannekoek en Gorter. Nog geen twee maanden na de machtsovername verstuurde Radek een telegram, waarin hij de eerste twee namens Lenin en Trotski verzocht naar Moskou te komen. Van de reis kwam evenwel niets, vooral omdat de toestand in Europa nog te gevaarlijk was.¹⁰ Gorter stuurde vanuit Zwitserland, waar hij om gezondheidsredenen sinds de zomer van 1917 verbleef, Lenin een gelukstelegram en bood hem zijn diensten aan.¹¹ Met Balabanova, die in Zimmerwald samen met Roland Holst secretaris van de daar gehouden conferentie was geweest, voorzag hij vanuit de Zwitserse hoofdstad Bern het pas opgerichte Sovjetpersbureau Rosta van nieuwsberichten. Gorter zette zich verder aan het schrijven van de brochure *De wereldrevolutie*. Hierin zong hij de lofzang op Lenin. De Nederlandse dichter roemde de daadkracht en het tactisch vernuft van de Russische leider. Ook over de arbeiders- en soldatenraden die in de revolutie van 1905 waren ontstaan en in 1917 weer als paddestoelen uit de grond waren geschoten, was hij zeer opgetogen.¹²

Ondanks alle lof had Gorter ook zijn bedenkingen. Hij maakte deze niet openbaar, maar deelde ze Lenin wel per brief mee. Het meningsverschil over het zelfbeschikkingsrecht is hierboven al ter sprake gekomen. Daarnaast had Gorter moeite met het besluit de grond te verdelen onder de boeren. Jaren geleden was hij over iets dergelijks in aanvaring gekomen met Troelstra, toen deze zoals reeds vermeld om electorale redenen had voorgesteld het privé-bezit van de grond te bevorderen. Lenin had Gorter bij de oprichting van de SDP in 1909 op dit punt gelijk gegeven. Gorters principiële afkeer was sindsdien niet veranderd. Hoewel hij in de Russische omstandigheden Lenins overwegingen nog wel enigszins kon billijken, was hij van mening dat in West-Europa een dergelijke maatregel beslist niet door de beugel kon. De revolutie zou het hier niet van de boeren maar van het proletariaat moeten hebben.¹³ Gorter meende verder dat in het geïndustrialiseerde West-Europa de voorwaarden voor de opbouw van het socialisme veel gunstiger waren dan in Rusland. Deze opvattingen zouden drie jaar later tot een conflict met Lenin leiden.¹⁴

In 1918 was van een verwijdering echter nog in het geheel geen sprake. In de zomer van dat jaar maakte Gorter kennis met de ‘Zimmerwalder’ Berzin, die zich als Sovjet-diplomaat in Bern had gevestigd. Na de conferentie in Zimmerwald had

Berzin een tijd in de Verenigde Staten vertoefde. In 1917 was hij naar Rusland teruggekeerd, waarna Lenin hem in juni 1918 als gezant naar Zwitserland zond. Via de koeriers van Berzin kon Gorter zijn brieven aan Lenin sturen. Uit de bewaard gebleven correspondentie blijkt dat hun verstandhouding goed was.¹⁵

De ontmoeting van Gorter met Berzin resulteerde snel in een nauwe vriendschap. De Nederlandse dichter was zeer gesteld op de kersverse bolsjewistische diplomaat. ‘Een van de beste mensen die ik ooit ontmoette. Wij zijn totaal innige vrienden geworden’, zo berichtte Gorter aan een vriendin in Nederland.¹⁶ Hij logeerde herhaaldelijk bij Berzin, las hem voor uit zijn nieuwe brochure *De wereld-revolutie* en maakte met hem lange wandelingen in de bergen. Ook sprak Gorter met Berzin over zijn politieke meningsverschillen met Wijnkoop en Van Ravesteyn.

Anti-Duitse partijleiding

Klonken in de vreugde-uitingen van deze drie tribunisten over de Oktoberrevolutie en het nieuwe bolsjewistische bewind enkele dissonanten, de schrilste tonen liet de partijleiding horen. Lenins decreet over de vrede, waarin de oorlogvoerende partijen werden uitgenodigd om te gaan onderhandelen over een ‘vrede zonder annexaties en schadeloosstellingen’, beviel Wijnkoop en Van Ravesteyn allerminst. Een afzonderlijke vrede aan het oostelijk front beschouwde de laatste als ‘verraad’ aan Polen en Letland.¹⁷ In een brief aan zijn kompaan schreef Van Ravesteyn te worstelen met de houding die *de Tribune* moest aannemen tegenover de nieuwe Russische machthebbers. ‘Moeten we voortgaan met stilzwijgen of expres alles goed te keuren wat de heeren in Petrograd doen? Ik moet zeggen: het kan niet. Zeker: hun groote binnenlandsche daden zijn alle goed en in de lijn. Maar in hun buitenl. [andse] politiek hebben ze fouten begaan die niet meer goed zijn te maken, die zich hoe langer hoe meer gaan wreken.’ De kapitale blunder die de bolsjewieken volgens Van Ravesteyn hadden begaan, was het openen van de onderhandelingen met Duitsland. ‘Waarom dan den principieelen weg verlaten? Het zou toch zoo gemakkelijk zijn geweest – dunkt ons hier ten minste – om te zeggen: ziehier onze groote principieele eischen; wij vallen natuurlijk niet aan, maar wij wachten en doen intusschen in eigen land, wat we moeten.’¹⁸

Vanzelfsprekend liet Van Ravesteyn in het openbaar na de werkelijke reden te onthullen waarom hij van het oorlogsmoede Rusland voortzetting van de staat van oorlog met Duitsland verlangde, en Lenins vredesvoorstellen veroordeelde. In de grond van zijn hart vreesde hij – evenals Wijnkoop – dat Duitsland bij een Russische capitulatie garen zou spinnen. In de afgelopen oorlogsjaren hadden de twee partijleiders zich bij voortduring anti-Duits opgesteld. Zij waren beducht voor elke vredesactie die de reactionaire keizer Wilhelm II in de kaart zou kunnen spelen. Dit vormde zoals reeds vermeld mede de verklaring voor de afwezigheid van de partij op de conferentie van Zimmerwald. Door een Duitse overwinning zou de proletarische revolutie op de lange baan raken, zo meenden zij; een nederlaag daarentegen

zou de omwenteling in Duitsland én in West-Europa bevorderen. Met name Van Ravesteyn werd gedurende de oorlog steeds meer uitgesproken anti-Duits. In zijn buitenlandse overzichten in *de Tribune* klonk zijn nauwelijks verholen voorkeur door voor de Geallieerden.¹⁹

Deze eenzijdige, pro-Geallieerde opstelling verdroeg zich natuurlijk niet zonder meer met het door de SDP beleden internationalisme. In de partij rees dan ook verzet.²⁰ Aanvoerders waren Willem van Reesema en Luteraan. Zij waren geen voorstanders van een Duitse zege, maar pleitten voor onpartijdigheid en een directe vrede. De partijleiding wist op het congres van mei 1917 deze linkse oppositie te smoren, maar niet voor lang. In de zomer namen de tegenstellingen toe, toen de Russische troepen op bevel van de Voorlopige Regering van Kerenski overgingen tot de aanval op de Duitse legers. Dit 'Juli-offensief' werd in de kolommen van *de Tribune* door Van Ravesteyn luid bejubeld.²¹ Overigens richtte de oppositie zich niet alleen tegen het buitenlands beleid van Van Ravesteyn en Wijnkoop, maar werwierp ze ook het autocratische optreden van de twee, hun knevelen van kritiek en de door hen betrachtte afzijdigheid van de Zimmerwald-beweging.

Verzet van Gorter

Pannekoek en Gorter traden nu ook tegen de partijleiding in het krijt. Openlijk keurden zij haar eenzijdigheid af.²² Zij meenden dat het Duitse of het Anglo-Amerikaanse imperialisme lood om oud ijzer was. Wanneer de Geallieerden en de Centraalen elkaar zouden uitputten, zou dat de proletarische revolutie en daarmee het einde van de oorlog bevorderen.²³ Gorter hield Van Ravesteyn en Wijnkoop het bekende bolsjewistische recept voor: de omzetting van de wereldoorlog in een burgeroorlog. Vanuit Zwitserland voegde hij er in een brief aan Wijnkoop aan toe 'dat jelui goed zoudt doen je taktiek wat te wijzigen en even scherp tegen het Eng. imperialismisme ... op te treden als tegen het Duitse. En Lenin, die het Russ. imperialismisme bestrijdt, zelfs met het gevaar van een Russ. nederlaag, volle recht te doen wedervaren.'²⁴

Deze kwestie vormde de splijtzwam tussen de beide partijleiders Wijnkoop en Van Ravesteyn en de ooit door hen zo vereerde Gorter. Jarenlang hadden zij in de SDP samengewerkt, maar in de laatste oorlogsjaren scheidden hun wegen zich. Toen bleek dat zijn opmerkingen nergens toe leidden, stuurde Gorter enkele artikelen voor *de Tribune* op waarin hij het redactionele buitenlandse beleid fel hekelde. Als door een wesp gestoken reageerde Van Ravesteyn, mede namens Wijnkoop. Hij meende dat Gorter met zijn bijdragen de oppositie van Luteraan en Van Reesema morele steun verschaftte. Gorter werd dringend verzocht niet aan plaatsing vast te houden, anders zouden Wijnkoop en Van Ravesteyn zich uit de partijleiding terugtrekken.²⁵

Gorter bond daarop in, zij het tijdelijk.²⁶ Even kwam hij zelfs met het leidende tweetal op één lijn te staan. Nadat de bolsjewieken de macht hadden overgenomen,

meende Gorter dat zij een revolutionaire oorlog moesten beginnen tegen Duitsland – een standpunt dat Pannekoek overigens niet deelde.²⁷ Evenals de beide SDP-leiders had Gorter aanvankelijk bedenkingen bij de wapenstilstand en het daaropvolgende vredesoverleg dat de Russen onder leiding van Trotski met de Duitsers in Brest-Litovsk voerden. Aan Wijnkoop schreef hij: ‘Ja, over de buitenlandse politiek der Bolsjewiki zijn wij het waarsch. wel eens. Trotsky heb ik, weet je, nooit zeer bewonderd.’²⁸

Gorter veranderde echter van gedachten nadat hij in Zürich over Lenins motieven hoorde van Fritz Platten, de secretaris van de Zwitserse sociaal-democratische partij. Platten behoorde tot de vertrouwelingen van Lenin. In Zimmerwald had hij aan diens kant gestaan en in het voorjaar van 1917 organiseerde hij Lenins reis van Zwitserland naar Rusland, in een verzegelde treinwagon dwars door Duitsland. Platten was in Petrograd geweest en had met de Russische leiders gesproken. De Zwitser vertelde Gorter dat Lenin niet wenste te speculeren op een Duitse of Europese revolutie, maar vrede wilde sluiten – zonodig ook tegen territoriale concessies – om het bolsjewistische regime in het zadel te houden. Lenins argumentatie overtuigde Gorter. Toen de bolsjewieken in maart 1918 met Duitsland de Vrede van Brest-Litovsk sloten, waarbij Rusland inderdaad een deel van zijn grondgebied moest afstaan, gaf Gorter hieraan zijn steun.²⁹

Ook de redactie van *de Tribune* – Wijnkoop althans – kon nu wel enig begrip opbrengen voor de moeilijke positie van de bolsjewieken. Zij volhardde echter wel in haar anti-Duitse standpunt.³⁰ Dit leidde er mede toe dat de oppositie zich hechter aaneensloot. Onder aanvoering van Van Reesema en Luteraan ging men over tot de uitgave van het blad *de Internationale*, met als parool: ‘Strijd tegen *elk* imperialisme.’ Na enige tijd koos Gorter de kant van de oppositie. Hij trok alle registers open en betichtte Van Ravesteyn en Wijnkoop ervan zich met hun ‘internationaal reformisme’ tegenover de bolsjewieken te stellen.³¹ Gorter beklagde zich zelfs over het leidende duo bij Lenin. Hij dong naar de steun van de Russische leider, maar deze liet zich daartoe niet verleiden.³² Ook Pannekoek – die het overigens evenals Roland Holst volledig met hem eens was – stelde zich terughoudend op, omdat hij Gorters frontale aanval niet tactisch vond.³³ Gorter had zijn vriend Berzin wel zover gekregen hem de helpende hand te reiken. De Sovjet-gezant verklaarde dat de bolsjewieken na de Oktoberrevolutie ernaar hadden gestreefd geen van beide imperialistische kampen voordeel te gunnen. ‘Speciaal Lenin is van deze meening’, aldus het briefje van Berzin dat Gorter in *de Tribune* liet afdrukken.³⁴

Zo slaagde Gorter er met kunst en vliegwerk toch in voor zijn standpunt het keurmerk van Lenin te verwerven. Veel hielp dat overigens niet. Op het SDP-congres van november 1918 – dat werd gehouden enkele dagen na Troelstra’s mislukte revolutiepoging en waarop onder meer tot de naamsverandering werd besloten – beet de oppositie smadelijk in het zand. Nu de wapenstilstand net een einde had gemaakt aan de Eerste Wereldoorlog en het revolutionaire vuur in eigen land hoog

oplaaide, hadden de afgevaardigden kennelijk weinig behoefte aan een discussie over het verleden. Luteraan en Van Reesema lieten vrijwel niet van zich horen; pas later zouden zij zich weer doen gelden. De niet-aanwezige Gorter kreeg voor zijn kritiek amper bijval. Wijnkoop en Van Ravesteyn hadden alle gelegenheid om de dissident naar de rand van de partij te verbannen. Het schervengericht werd op het partijcongres in 1919 nog eens bevestigd.

Voor Gorter was hiermee de maat vol. Wijnkoop was, zo had hij hem eerder eens geschreven, 'onverdraagzaam als men de partij in een andere richting wil leiden in belangrijke zaken dan jij'.³⁵ Nu voelde hij zich hiervan zelf het slachtoffer. 'Je zoudt mij nu een genoeg doen als je mij voorlopig niet schreef', zo liet hij Wijnkoop weten. Gorter besloot zijn werkzaamheden voor de partij geheel te staken en ook zijn financiële hulp op te schorten.³⁶ Door toedoen van Lenin zou hij echter binnen enkele maanden weer volop met Wijnkoop en Van Ravesteyn te maken krijgen.

Gorter had voor zijn afwezigheid op het SDP-congres in november 1918 trouwens een goed, 'revolutionair' excuus. Terwijl de partij in de Leidse Graanbeurs vergaderde, werd hij vastgehouden bij de Zwitserse grensplaats Kreuzlingen (gelegen tegenover het Duitse Konstanz). Evenals Duitsland en Nederland scheen ook Zwitserland na het einde van de wereldoorlog in de ban van de revolutie geraakt. Begin november brak er een algemene staking uit. De regering in Bern verdacht Berzin ervan hierin de hand te hebben gehad en verklaarde hem, Balabanova en de andere medewerkers prompt tot *personae non gratae*.³⁷ Gorter sloot zich bij de uitgewezenen aan. Onder politie-escorte bracht men hen naar de grens, waar zij werden geïnterneerd. Na tien dagen werd het gezelschap op de trein naar Rusland gezet. Gorter stapte in Halle uit en reisde naar Berlijn, waar hij Luxemburg en Liebknecht hoorde spreken.³⁸ Deze twee waren de leiders van de 'Spartakusbund', de revolutionaire linkervleugel van de *Unabhängige Sozialdemokratische Partei Deutschlands* (USPD) die in 1917 was gevormd nadat de linkse oppositie tegen de oorlog de SPD had verlaten. Later, kort na zijn terugkeer in Nederland, zou Gorter het nieuws bereiken dat Luxemburg en Liebknecht op 15 januari 1919 tijdens een opstand in de Duitse hoofdstad waren vermoord.

Ledengroei en parlementaire doorbraak

Dat de partijleiding zo betrekkelijk eenvoudig met de oppositie en Gorter had kunnen afrekenen, kwam deels ook door haar door organisatorische en electorale successen versterkte positie. Onder invloed van de Russische Oktoberrevolutie, de rigoureuze opstelling van de partij tegenover de wereldoorlog en de sociale onrust in eigen land traden nogal wat nieuwe leden toe. Het ledental steeg van 713 in 1917 tot 1799 in 1919 en 2431 in mei 1920, het aantal afdelingen van 24 naar 61. Onder de nieuwkomers waren veel jongeren, vaak niet ouder dan begin twintig en veelal afkeurig van de SDAP. Een aantal van hen zou al snel van zich doen spreken, zoals Jacq Engels,³⁹ de postbeambte Jacques de Kadt,⁴⁰ de geschiedenisstudent Jan Romein,⁴¹

de wiskundestudent Dirk Struik⁴² en zijn in Delft voor ingenieur studerende broer Anton Struik.⁴³

Ook anarchisten en syndicalisten werden aangetrokken door de magnetische werking die het revolutionaire Sovjet-Rusland aanvankelijk uitoefende. De omwenteling had aangetoond dat 'directe actie' daadwerkelijk kon leiden tot de val van de reactionaire staat. Hoewel ze wantrouwend stonden tegen het door de communisten gepropageerde staatsocialisme, werden ze sterk aangetrokken door de bolsjewistische daadkracht en door de vorming van de sovjets.⁴⁴ De Sociaal-Anarchistische Jeugd-Organisatie (SAJO) verklaarde zich solidair met de Russische arbeiders, maar was verdeeld over het bolsjewisme.⁴⁵ De Landelijke Federatie van Sociaal-Anarchisten zou in april 1920 belangstellend informeren op welke voorwaarden men lid kon worden van de Komintern. Een jaar later moest ze een uitnodiging van het EKKI voor het derde wereldcongres om financiële redenen afslaan.⁴⁶ Van een daadwerkelijke aansluiting van de Federatie bij Moskou kwam het echter niet. Wel traden sociaal-anarchisten tot de CPH toe. Vaak waren zij tevens lid van het NAS, zoals de Rotterdammer Bertus Bouwman⁴⁷ – voorzitter van de Nederlandse Federatie van Transportarbeiders (NFT) – en de Zaandammer Dirk Schilp.⁴⁸ Het feit dat de CPH in november 1918 het NVV in de ban had gedaan en haar leden had verplicht zich zo mogelijk aan te sluiten bij het NAS, 'de eenige in ons land de klassenstrijd trouw gebleven vakcentrale', vergemakkelijkte hun overgang alleen maar.⁴⁹

In juli 1918 drong de SDP ook in de Tweede Kamer door. Bij de eerste parlementsverkiezingen die werden gehouden op basis van algemeen mannenkiesrecht verkreeg zij twee zetels. Deze werden bezet door Wijnkoop en Van Ravesteyn. Ook de door niet-anti-parlementaire syndicalisten opgerichte Socialistische Partij (SP) behaalde een zetel. Namens deze partij, waarmee de SDP haar lijsten had verbonden, nam de voormalige NAS-secretaris Harm Kolthek jr. zitting. Ten slotte haalde een vertegenwoordiger van de BCS, de predikant Willy Kruyt, eveneens de Tweede Kamer. Gevieren vormden zij de Revolutionair-Socialistische Kamerfractie. De SDAP had dus ter linkerzijde behoorlijk wat electorale speelruimte gelaten aan de meer revolutionair gezinden. De verkiezingen verliepen voor de sociaal-democraten zelf zeer teleurstellend: ondanks de invoering van het algemeen mannenkiesrecht werden slechts vier zetels winst geboekt, waarmee hun totaal op tweeëntwintig kwam.

'Gebrek aan zelfbewustzijn was een zwakheid, die men aan de SDP-leiding nooit had kunnen verwijten. Geen wonder, dat haar zelfvertrouwen na de verkiezingssuccessen van Juli '18 nog toenam', zo schreef Roland Holst later toen zij terugblikte op de uitslag.⁵⁰ En bij deze goede resultaten bleef het niet. De verkiezingen voor de Provinciale Staten en voor de gemeenteraden in het voorjaar van 1919 brachten de partij acht respectievelijk veertig zetels.⁵¹ Wijnkoop en Van Ravesteyn namen zitting in de gemeenteraad van respectievelijk Amsterdam en Rotterdam. Hun overwicht in

de partij werd er zo nog groter op. Beiden waren nu zowel lid van de gemeenteraad als van de Tweede Kamer. Daarnaast vormde het duo de redactie van *de Tribune*, terwijl Van Ravesteyn verder nog in de redactie van *de Nieuwe Tijd* zat en Wijnkoop partijvoorzitter was. Bovendien konden zij blindelings rekenen op de steun van Ceton, de organisatorische kracht achter de schermen. Deze was verkozen in de Staten van Noord-Holland. Tegen de hegemonie van dit driemanschap binnen de partij was de 'oude' oppositie van Luteraan, Van Reesema en ook Gorter al te hoop gelopen; ook een aantal van de nieuwe leden zou er geen genoeg mee nemen.

De gunstige electorale resultaten die de communisten boekten, waren voor een belangrijk deel op het conto van de Oktoberrevolutie te schrijven. 'Het voorbeeld van Rusland is een onmiskenbaar baken', zo moest de Nederlandse regering tijdens de woelige novemberdagen van 1918 tot haar leedwezen constateren.⁵² De pogingen van de bolsjewieken om in Rusland een nieuwe maatschappij te vestigen, straalden af op de sympathiserende SDP, en de verandering van haar naam tot CPH accentueerde haar verwantschap met de partij van Lenin. Deze troef werd dan ook door de partij in haar verkiezingscampagne uitgespeeld: 'Toont door uw stem, dat ge in onze tijden van Revolutie staat aan de zijde van de revolutionairen. Dat ge zijt één van zin met de Russische communisten (de Bolsjewiki), die in hun land het kapitalisme versloegen en bezig zijn een socialistische samenleving op te bouwen, vrij van uitbuiting en slavernij.'⁵³

Financiële steun van Moskou aan West-Europa

Niet iedereen was ervan overtuigd dat de CPH uitsluitend profiteerde van de ideologische zielsverwantschap met de bolsjewieken. Al snel rees het vermoeden dat Moskou de tribunisten weleens materieel zou kunnen bijstaan. Deze achterdocht werd door de nieuwe machthebbers in Rusland zelf in de hand gewerkt. Na de Oktoberrevolutie waren de bolsjewieken namelijk zonder daar veel doekjes om te winden begonnen politieke geestverwanten elders in Europa financieel te steunen. Dit was voor hen een kwestie van levensbelang: Lenin zag in die tijd immers het welslagen van de Russische Revolutie direct afhankelijk van het uitbreken van revoluties in vooral West-Europa. Kapitaal hadden de bolsjewieken in voldoende mate. Veel van het stungeld was afkomstig uit de door hen onteigende bezittingen van de Russisch-orthodoxe kerk, de adel en andere welgestelden. Deze herkomst vergrootte natuurlijk de opwindning die in Europa ontstond over het 'Russische goud', zoals de steun in de pers werd genoemd. Dat de bolsjewieken in dezelfde periode ook nog eens de Russische staatsschulden hadden geannuleerd, bevorderde de verontwaardiging alleen maar.

Eind 1917 had het door Trotski geleide volkscommissariaat voor Buitenlandse Zaken twee miljoen roebel uitgetrokken ter ondersteuning van de internationale revolutionaire beweging. De Sovjet-pers berichtte erover alsof het de normaalste zaak van de wereld betrof.⁵⁴ Het bedrag werd ter beschikking gesteld aan de Sovjet-

vertegenwoordiging in Stockholm. Balabanova, die hier werkzaam was voordat zij naar Zwitserland ging en daar Gorter zou ontmoeten, moest voor de verdeling zorgen. Daarnaast had zij als taak over de hele wereld kranten te voorzien van informatie over de gebeurtenissen in Rusland om zo tegenwicht te bieden aan de 'lastercampagne' in de kapitalistische pers. Lenin hechtte grote waarde aan haar werk en schreef haar niet op de kosten te letten: 'Spend millions, tens of millions, if necessary. There is plenty of money at our disposal.'⁵⁵

In 1918 verliep de steunverlening van het Sovjet-regime aan geestverwante groeperingen in West-Europa gedeeltelijk via verschillende ambassadeurs. Als diplomatieke gezanten waren Adolf Joffe in Berlijn, Maksim Litvinov in Londen, Vatslav Vorovski in Stockholm (Balabanova fungeerde als zijn plaatsvervanger) en de reeds genoemde Berzin in Zwitserland benoemd.⁵⁶ Lev Kamenev werd voor deze post naar Parijs gestuurd, maar de Franse regering was van zijn komst niet gediend en weigerde hem tot het land toe te laten. Deze missies werden ook volop benut voor de verspreiding van revolutionaire propaganda. Aan geld was geen gebrek, aan tijd des te meer – het voortbestaan van het Sovjet-regime stond op het spel, zo meende Lenin. Hij drong er bij Berzin op aan het geld zo snel mogelijk te besteden aan de revolutionaire propaganda in West-Europa. 'There is enough money where you are ... I shall give even more without asking for a receipt'.⁵⁷

Nederland moest het zonder diplomatieke Sovjet-vertegenwoordiging stellen. Begin 1918 had Van Ravesteyn er bij Vorovski verontwaardigd op aangedrongen dat de revolutionaire regering in Moskou hier 'eindelijk' werk van zou maken. In Zwitserland was dat al gebeurd, 'hier aber noch immer nicht'. Er moest een bekende Russische kameraad naar Den Haag komen – het liefste Kamenev.⁵⁸ Van Ravesteyn moest echter nog even geduld oefenen. In september ondernam het bolsjewistische bewind een poging om een gezantschap in Nederland te vestigen. Een dozijn communisten, aangevoerd door de Let Friedrich Rosin, meldde zich bij het Nederlands consulaat in Moskou met de simpele boodschap de gevolmachtigde vertegenwoordiging van Sovjet-Rusland in Den Haag te zullen gaan vormen.⁵⁹ Door met geweld te dreigen wisten zij de benodigde visa af te dwingen. De consul lichtte minister H.A. van Karnebeek van Buitenlandse Zaken in, maar het bleek loos alarm. Rosins missie is nooit in Nederland verschenen – ongetwijfeld tot grote opluchting van de autoriteiten.⁶⁰ Het zou tot 1942 duren voordat Nederland – als een van de laatste landen in de wereld – tot volkenrechtelijke erkenning van de Sovjet-Unie overging. Moskou beschikte in het interbellum zodoende niet over een ambassade in Den Haag die ook als uitvalsbasis kon dienen voor andere, niet-diplomatieke activiteiten. In dit vacuüm nam het belang van de CPN voor Moskou toe.⁶¹

'Russisch goud' voor de Nederlandse tribunisten

Toen Wijnkoop hoorde van de door Trotski gefourneerde gelden, was hij meteen geïnteresseerd. 'Hoe krijgen wij daar een halve ton van?' schreef hij aan Van Rave-

steyn.⁶² De partij kon wel wat extra's gebruiken. Tot dan toe had zij naast de lidmaatschapscontributies vooral geteerd op bijdragen van kapitaalkrachtige leden als Gorter en Roland Holst. Deze laatste gaf na haar toetreding tot de SDP in 1916 aanvankelijk 1800 gulden per jaar aan *de Tribune*; Gorter doneerde waarschijnlijk in 1917 ruim 500 gulden.⁶³

Of de tribunisten ook al meteen een graantje uit de Russische ruif konden meepikken is niet eenduidig vast te stellen, maar het lijkt er wel op. Eind 1917 ontving Van Ravesteyn een brief uit Stockholm, waarin de 'ausländischen Vertretung' van de RCP hem verzocht de nieuwe machthebbers in Moskou in te lichten over de politieke toestand in de West-Europese landen, met name wat betreft de vredesbeweging. Hiervoor zou Van Ravesteyn maandelijks 800 gulden ontvangen: een derde hiervan was zijn honorarium, de rest was voor de onkosten.⁶⁴ Kort daarop ontving de redactie van *de Tribune* een telegram van Radek van dezelfde strekking. Geld speelde geen rol; via Vorovski in Stockholm zouden de gemaakte uitgaven worden vergoed.⁶⁵ Van Ravesteyn ging meteen aan de slag en verzond verschillende telegrammen, wat hem honderden guldens kostte. Tot zijn ergernis duurde het enige tijd voordat Stockholm financieel over de brug kwam. Eind februari 1918 had hij bijna 1200 gulden ontvangen. Meer dan een kwart hiervan werd richting *de Tribune* gesluisd.⁶⁶

Later besteedde Van Ravesteyn dit karwei uit aan zijn partijgenoot Bernard Coltof, die als ambtenaar op het ministerie van Koloniën werkzaam was. Voor zijn bijbaantje ontving Coltof 100 gulden per maand. Hij stuurde uitvoerige telegrammen naar het Sovjet-persbureau Rosta, over bijvoorbeeld de Geallieerde vredesvoorstellen en de binnenlandse politieke situatie van Nederland. Als gevolg van de gebrekkige verbindingen en de censuur kwamen deze telegrammen niet altijd aan.⁶⁷

Er zijn aanwijzingen dat naast de vergoedingen voor deze vorm van dienstverlening de Nederlandse partij zelf ook al in een vroeg stadium direct gesteund werd door de bolsjewieken. Zo vermeldde Radek in zijn hierboven aangehaalde telegram aan *de Tribune*: 'prieree Ceton sira realisee stop'.⁶⁸ Dat het verzoek van de penningmeester met het noodlijdende partijorgaan te maken zal hebben gehad, ligt voor de hand. In september ontving Ceton 5000 gulden van het Berlijnse bureau van Rosta voor het afdrukken van artikelen van deze instelling in *de Tribune*.⁶⁹ Dit was bepaald geen kleine som: de beide CPN-kamerleden kregen in die tijd bijvoorbeeld een jaarsalaris van 3000 gulden.

Een andere indicatie vormt een brief van Van Ravesteyn aan Wijnkoop van maart 1918. Opgetogen stelde de Rotterdammer zijn Amsterdamse vriend hierin op de hoogte van een gesprek dat hij had gehad met Jacques Kalker. Deze Rotterdamse sigarenfabrikant, die bij de autoriteiten te boek stond als een 'anarchist' en een sympathisant van de SDP, was juist teruggekeerd uit Rusland.⁷⁰ 'Het belangrijkste was dat hij mij positief en officieel meedeelde dat Lenine en Trotsky hem hadden meegedeeld dat zij voor ons (de SDP) f 20.000 – K. zei en herhaalde gulden en geen roe-

bel – disponibel stelden en voor de Zaaier f 5000.’ Kalker had Van Ravesteyn niet kunnen zeggen waarom het bedrag er nog niet was, maar kon hem wel geruststellen dat het niets te maken had met de gerezen politieke meningsverschillen tussen de tribunisten en bolsjewieken. Van Ravesteyn schreef Wijnkoop dat Kalker hem had gezegd ‘dat er bij L. en Tr. geruchten waren doorgedrongen dat wij ’t niet geheel met hen eens waren, maar uitdrukkelijk zei hij ook, dat dit bij hen geen invloed had gehad: het bedrag is voor ons’. Om het geld te krijgen stelde Kalker voor onmiddellijk een telegram te sturen met de woorden: ‘Promesse Kalker communiquée. Envoi montant très urgent. Journal révolutionnaire Tribune en danger. Prions réponse immédiate.’⁷¹

Of het geld nu wel, niet of slechts gedeeltelijk in de Nederlandse partijkas belandde, in ieder geval was het niet genoeg. In de zomer van 1918 vroeg Wijnkoop namelijk opnieuw om financiële steun. Dit keer klopte hij aan bij Litvinov in Londen: ‘thousand pounds urgently wanted for party and paper’.⁷² Of dit bedrag inderdaad werd verstuurd, is wederom onduidelijk.

Klare bewijzen dat de CPN al deze gelden heeft ontvangen, ontbreken. Onweerlegbaar daarentegen is de steunverlening aan *de Tribune* via de in Zwitserland verblijvende Gorter. Zijn politieke conflicten met Wijnkoop en Van Ravesteyn weerhielden hem er niet van gelden naar Nederland door te sturen ten behoeve van het partijblad. Platten had hem beloofd ‘zoodra het geld dat de bolschewiks voor de Europeesche revol. pers afgezonderd hebben, hier aankomt, my voor de Tribune 20 of 30 duizend francs (misschien, als ik sterk aandrang nog wel wat meer) te zullen geven’. Aanvankelijk wilde dit niet zo vlotten, waarna Gorter bij Platten aan de bel trok en vroeg of hij bij de in Berlijn geaccrediteerde Sovjet-gezant Joffe niet iets kon regelen. Platten had geantwoord ‘dat hy alles zou doen wat hy kon om geld voor ons te krijgen’. Kennelijk slaagde de Zwitser daarin, want Gorter kon Wijnkoop diverse malen een som gelds sturen. Eén keer noemde hij het bedrag: ‘5000 franken’.⁷³

Al met al is het niet erg verwonderlijk dat er in 1918 diverse geruchten de ronde deden dat de tribunisten presentjes uit Moskou zouden ontvangen. Voor een kleine partij als de CPN, die moest woekeren met haar financiële middelen, was elk bedrag meegenomen. Haar traditionele bron van inkomsten waren de contributiegelden. Gezien het geringe aantal partijleden en hun vaak zeer armlastige staat leverde deze niet al te veel op. In de anderhalf jaar gelegen tussen april 1917 en september 1918 incasseerde penningmeester Ceton van zo’n 1000 leden in totaal slechts 1155 gulden aan contributie. Om de organisatie draaiende te houden, het loon van de enige vrijgestelde van de partij (De Visser, die Wijnkoop als propagandist was opgevolgd) te betalen en de uitgave van *de Tribune* mogelijk te maken, sprongen de meer kapitaalkrachtige partijgenoten en sympathisanten de SDP in deze periode met niet minder dan zo’n 9100 gulden bij.⁷⁴ Niettemin vertoonde het financiële overzicht van de partij op 30 september 1918 een tekort van een kleine 1000 gulden.

Wijnkoop in opspraak

In de jaren onmiddellijk na de Oktoberrevolutie gebruikten de bolsjewieken ook het Russische Rode Kruis als dekmantel voor financiële hulp aan medestanders. Er bestaan sterke aanwijzingen dat deze missies in Europa, die opdracht hadden de repatriëring van Russische krijgsgevangenen te regelen, in het geheim dergelijke steun verleenden.⁷⁵ Eind 1918 raakte in dit verband Wijnkoop in opspraak. Het katholieke Tweede-Kamerlid J.B. Bomans onthulde dat de voorzitter van de CPH in een bank in Amsterdam door een Duitssprekende persoon 60.000 gulden was overhandigd.⁷⁶ Inderdaad had Wijnkoop in september bij Joffe in Berlijn om 200.000 mark gevraagd.⁷⁷ Wijnkoop gaf toe dat hij geld had ontvangen dat afkomstig was van de Russische Sovjet-republiek. Hij beklemtoonde echter dat het bedrag niet voor de CPH was bestemd, maar voor in Nederland geïnterneerde Russen die uit Duitse krijgsgevangenschap waren gevlucht. Omdat de regering in Den Haag geen officiële Sovjet-vertegenwoordiging wenste, had Moskou Wijnkoop met de hulpverlening aan deze personen belast. Daartoe was hij voorzitter geworden van het Sovjet-Comité voor Russische krijgsgevangenen in Nederland. Wat later vernam de militaire inlichtingendienst van de Duitse consul in Amsterdam dat in oktober aan Wijnkoop inderdaad 200.000 mark (ruim 65.000 gulden) was overgemaakt door Joffe, officieel bedoeld voor de terugkeer van Russische krijgsgevangenen naar hun moederland.⁷⁸ Overigens werd na de revolutiepoging van Troelstra deze inlichtingendienst omgezet in Centrale Inlichtingendienst (CID). De CPH zou een van haar voornaamste doelwitten zijn.⁷⁹

Vanzelfsprekend waren deze berichten koren op de molen van de tegenstanders van de communisten. In de pers gonsde het dan ook van de berichten over de bijstand die de bolsjewieken aan de CPH en andere partijen zouden verlenen. Begin 1919 schreef de *Haagsche Post* zelfs dat de bolsjewieken maar liefst vier miljoen gulden voor propagandadoeleinden naar Nederland hadden gezonden. Het grootste deel hiervan zou bestemd zijn voor België.⁸⁰

Het echtpaar Rutgers-Mees

Zijn de kanalen waarlangs de Nederlandse communisten in 1918 vanuit Moskou werden bevoorradet, de manier waarop dat een jaar later gebeurde is daarentegen glashelder. De hoofdrol in dat verhaal wordt gespeeld door Bartha Mees (1879–1962). Zij was getrouwd met Sebald Rutgers. In september 1918 kwam het echtpaar Rutgers-Mees in Moskou aan. Het tweetal was vanuit Amerika via Japan naar Wladiwostok gereisd. Na een lange, barre tocht door Siberië, waar de burgeroorlog tussen het Rode Leger en de Witgardisten volop woedde, bereikten zij de Russische hoofdstad. Vlak na hun aankomst werd Rutgers door Lenin in het Kremlin ontboden. De Russische leider was zeer benieuwd naar informatie uit het Westen, omdat het bolsjewistische regime als gevolg van de Geallieerde blokkade van de buitenwereld was afgesloten. In 1918 hadden Japanse, Britse, Franse en Ameri-

kaanse troepen zich in de Russische burgeroorlog gemengd aan de zijde van de tegenstanders van de bolsjewieken. De Geallieerde vloot controleerde de Baltische en de Zwarte Zee, de noordelijke havens van Moermansk en Archangelsk en de oostelijke van Wladiwostok. Begin 1920 zou de blokkade worden opgeheven.⁸¹

Sebald Justinus Rutgers (1879–1961) was al geruime tijd in de socialistische beweging actief voordat hij Lenin ontmoette.⁸² Zijn vader, die arts was en secretaris van de Nieuw-Malthusiaanse Bond, stond politiek gezien dicht bij het opkomende socialisme. Sebald studeerde aan de Technische Hogeschool in Delft en werd ingenieur. In 1899 trad hij toe tot de SDAP. Hij sloot zich later bij de tribunisten aan en behoorde tot de oprichters van de SDP. Uit die tijd kende hij Van Ravesteyn, Wijnkoop en de andere leidende figuren. In 1911 vertrok Rutgers samen met Bartha naar Indonesië; vier jaar later vestigden zij zich New York. Al die tijd hield het echtpaar contact met de Nederlandse geestverwanten; zo nu en dan maakte het ook geld over aan de SDP.⁸³

In de Verenigde Staten ontmoette Rutgers verschillende Russische ballingen, zoals Berzin, Kollontai, Trotski en Nikolaj Boecharin. Hij was in 1915 medeoprichter van de *Socialist Propaganda League*. Deze oppositionele groepering, die zich binnen de Amerikaanse socialistische beweging op het standpunt van de Zimmerwalder Linke stelde, 'has generally been considered the first Left Wing organization in the direct line of ancestry of the American Communist movement', aldus Draper, de historicus van het communisme in de Verenigde Staten.⁸⁴ Begin 1918 begaf Rutgers zich met zijn vrouw op weg naar Rusland om te helpen bij de opbouw van het socialisme. In Moskou kwam hij niet alleen zijn oude Russische bekenden uit Amerika weer tegen, maar ontmoette hij ook Radek en Balabanova.

In het onderhoud dat Rutgers in november 1918 met Lenin had, kwam het gesprek ook op Nederland. Lenin zou met grote belangstelling hebben geïnformeerd naar het werk van de leidende tribunisten. 'Lenin verwachtte toen nog veel van het theoretische en praktische werk van deze groep, vooral van Gorter en Pannekoek', zo tekende Rutgers jaren later op.⁸⁵ Zijn ontmoeting met Lenin maakte grote indruk op Rutgers. Spoedig na het gesprek werd hij benoemd tot technisch adviseur van de regering van de Sovjet-republiek Letland. Rutgers en zijn vrouw verbleven in Riga bij Rosin, een oude vriend van hen uit de Verenigde Staten.⁸⁶ Nadat deze eerder zoals reeds vermeld tevergeefs had geprobeerd zich als Sovjet-gezant in Nederland te vestigen, was hij in de nieuwe republiek volkscommissaris voor Landbouw geworden.

Nauwelijks hadden Rutgers en zijn vrouw zich in de Letse hoofdstad gevestigd, of ze ontvingen een telex uit Moskou. Berzin, die na zijn uitwijzing uit Zwitserland was teruggekeerd naar Moskou en daar betrokken was bij de voorbereiding van de vorming van de Komintern, verzocht Rutgers' vrouw om naar West-Europa te reizen. Zij moest daar de gedelegeerden uitnodigen voor het oprichtingscongres, dat in maart 1919 in Moskou zou worden gehouden. Om in de reiskosten van de afge-

vaardigden te voorzien kreeg ze kostbaarheden mee die in Nederland te gelde moesten worden gemaakt: een diamanten kruis, een parelsnoer, een grote en een kleine diamant.⁸⁷

Dat voor deze illegale onderneming Bartha Rutgers werd uitverkoren was niet zo vreemd: haar politieke betrouwbaarheid stond vast, ze sprak Duits en als vrouw zou ze met de sieraden minder opvallen. De kans dat zij door het Geallieerde *cordon sanitaire* heen zou komen werd redelijk groot geacht. Haar reis begin 1919 vanuit Riga over Berlijn westwaarts verliep niet eenvoudig, maar in het zicht van de haven kwam zij pas echt in de problemen.⁸⁸ Aangekomen bij de Duits-Nederlandse grens moest Rutgers-Mees de kleine 20.000 mark die zij in baar geld bij zich had, bij de Duitse grenswacht achterlaten. De Nederlandse douane in Oldenzaal vertrouwde het evenmin dat een alleenreizende vrouw zoveel kostbaarheden in haar bezit had, en lichte Den Haag in. Minister van Justitie Th. Heemskerck gelastte daarop een onderzoek 'naar aanleiding van het gerucht dat mevrouw Rutgers-Mees ... een bedrag van 1 miljoen roebel voor Wijnkoop zou hebben meegenomen'.⁸⁹

Na haar aankomst in Nederland vervoegde Rutgers-Mees zich bij Gorter. Berzin had haar opgedragen de kostbaarheden aan zijn vriend uit Zwitserland te overhandigen. Gorter was, afgezien van Roland Holst (die hij in Zimmerwald had ontmoet), immers de enige persoon in Nederland die de Let persoonlijk kende. Naar alle waarschijnlijkheid belandde de contrabande uiteindelijk bij Wijnkoop. Hoewel deze ongetwijfeld zal hebben gepoogd om deze te verzilveren, loopt bij hem het spoor dood.⁹⁰

Toen Rutgers-Mees na haar bezoek aan Gorter wilde terugkeren naar Letland om zich weer bij haar man te voegen, werd ze aan de grens tegengehouden omdat ze het verdwijnen van de sieraden niet kon verklaren. Zo was ze gedwongen in Nederland te blijven. Het lukte haar echter wel de in Duitsland achtergelaten roebels terug te krijgen. In mei 1919 schreef ze aan Wijnkoop: 'Het geld is eindelijk in m'n handen. De M[ark] was nu 19 ct, tegen 25 ct de dag van afgifte in Bentheim. Ik ontving f 3871. Van dit bedrag hield ik af f 850 die ik indertijd bij v R[avesteyn] ter hand stelde, + f 200, die ik je gaf in 't gebouw v/d Kamer, + f 200 reiskosten ... Het geld stelde ik ter hand aan pg. A. Baars, die ... het morgen, Zaterdag, aan Mannoury zal afdragen.'⁹¹ De ingenieur Asser Baars was net in Nederland aangekomen uit Indonesië, waar hij een vooraanstaande rol vervulde in de arbeidersbeweging. De wiskundige Gerrit Mannoury was als lid van de kascontrolecommissie ingewijd in de partijfinanciën. Wat hij met de ruim 2500 gulden heeft gedaan, valt niet meer te traceren.⁹²

De voorbereiding van de Komintern

Na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog en het 'bankroet' van de Tweede Internationale stond zoals vermeld de vorming van een nieuwe internationale organisatie van revolutionaire partijen hoog op Lenins agenda. Op de conferentie van Zimmerwald had hij hiervoor hartstochtelijk gepleit, zonder evenwel de meerderheid te

overtuigen. Nadat Lenin in april 1917 uit Zwitserland naar Rusland was teruggekeerd, herhaalde hij zijn appèl. In zijn bekende 'April-stellingen' proclameerde hij dat de bolsjewieken onmiddellijk een Derde Internationale moesten oprichten. De kern hiervan vormden in zijn ogen de internationalisten van de Zimmerwalde Linkse. Hiertoe rekende Lenin ook de Nederlandse tribunisten, zoals hij later toelichtte.⁹³

Na de communistische machtsovername in oktober 1917 duurde het nog bijna anderhalf jaar voordat Lenin zijn voornemens ten uitvoer kon leggen. Toen hij eind 1918 hoorde van de plannen van enkele sociaal-democratische partijen om hun internationale nieuw leven in te blazen, besloot hij snel te handelen. Aan Georgi Tsjitsjerin, die in februari 1918 Trotski als volkscommissaris van Buitenlandse Zaken was opgevolgd, schreef hij dat in februari 1919 een internationale conferentie moest worden belegd om de derde Communistische Internationale op te richten. Wat betreft de locatie dacht de Russische leider niet direct aan Moskou maar aan Berlijn. Mocht de Duitse hoofdstad afvallen, dan kwam voor Lenin Nederland in aanmerking. Hij meende dat de bijeenkomst in dat geval geheim zou moeten zijn, zonder aan te geven waarom.⁹⁴

Uiteindelijk zou het oprichtingscongres niet in Berlijn of Nederland worden gehouden, maar in Moskou. In januari 1919 verscheen in de *Pravda* een door Trotski opgestelde uitnodiging, gericht aan negenendertig revolutionaire groeperingen uit alle hoeken van de wereld, om vertegenwoordigers naar de Russische hoofdstad te sturen.⁹⁵ Onder de invités was ook de CPN; Lenin had haar bij de voorbereidingen tot de voornaamste categorie gerekend van 'Parteien und Gruppen, von denen wir mit Sicherheit sagen können, dass sie *bereits* auf der Basis der III. Internationale stehen'.⁹⁶ In februari werd Rutgers naar Moskou geroepen om deel te nemen aan het oprichtingscongres. Het was de bedoeling geweest dat zijn vrouw Bartha voor hem een mandaat van de CPN mee terug naar Moskou zou nemen. Omdat zij Nederland niet uit kon, moest hij het zonder zo'n officiële volmacht stellen.⁹⁷

Rutgers was in dit opzicht overigens bepaald niet de enige die zonder formeel mandaat het congres bijwoonde. Vanwege de blokkade waren de meeste uitgenodigde groeperingen er niet in geslaagd gedelegeerden naar Moskou te sturen. Ook bestonden er, behalve in Rusland, Duitsland, Nederland en enkele Oost-Europese landen, nog amper volbloed communistische partijen. Lenin paste daarom een kunstgreep toe en trommelde in Rusland verblijvende buitenlanders zoals Rutgers voor het congres op. Het gevolg was dat van de vijfendertig aanwezige 'afgevaardigden' er slechts vier 'echte' buitenlanders waren.⁹⁸ De delegatie van de RCP buiten beschouwing gelaten, kregen meer dan twintig deelnemers het recht om de partij te vertegenwoordigen waarin zij ooit actief waren geweest – vaak zonder dat deze organisatie hun zelf mandaat had gegeven. Zo werd bijvoorbeeld de in die tijd weer in Rusland vertoevende Platten gedelegeerde voor de Zwitserse medestanders van de bolsjewieken, en Rutgers voor de Nederlandse. De door Tsjitsjerin geleide man-

daatcommissie van het congres gaf alle afgevaardigden tamelijk willekeurig een aantal stemmen waarover zij in de besluitvorming konden beschikken. Tsjitsjerin verleende Rutgers een adviserende stem voor de CPH en voor de Socialist Propaganda League.⁹⁹ De Russische delegatie beschikte over vijf stemmen: Lenin, Trotski, Zinovjev, Boecharin en Tsjitsjerin.¹⁰⁰

Doordat de bolsjewieken hadden bepaald wie er als afgevaardigden in aanmerking kwamen en over hoeveel stemmen deze konden beschikken, kreeg de oprichting van de Komintern een behoorlijk Russisch tintje.¹⁰¹ Dit werd versterkt door het feit dat de meeste afgevaardigden ook nog eens lid waren van de RCP. Dat gold ook voor Rutgers: nadat hij in Moskou was aangekomen, had hij zich bij de RCP aangemeld.¹⁰² Bij het internationale karakter van deze eerste bijeenkomst plaatsen de historici Lazitch en Drachkovitch dan ook de nodige vraagtekens. ‘With some three or four exceptions, this allegedly international Communist congress, that became the founding congress of the Communist International, was actually a gathering of Bolshevik Party members to whom Lenin had assigned certain titles and roles.’¹⁰³

Oprichting Komintern in het Kremlin

Vroeg in de avond van 2 maart 1919 kwamen deze afgevaardigden bijeen in het Mitrofanovski, een hal van het voormalige Paleis van Justitie in het Kremlin. Lenin opende de vergadering. Hij zat op een podium, geflankeerd door Platten en Hugo Eberlein, de gedelegeerde van de *Kommunistische Partei Deutschlands* (KPD) die kort daarvoor was ontstaan uit de fusie van de Spartakusbund met enkele andere uiterst-linkse groeperingen. Achter hen hing een rode banier met de leus ‘Lang leve de Derde Internationale!’ Zover was het echter nog niet; de oprichting van de nieuwe organisatie ging bepaald niet van een leien dakje. De eind 1918 gevormde KPD – de enige communistische partij in Europa met een behoorlijke achterban – vond de tijd nog niet rijp. Luxemburg vreesde dat een door de bolsjewieken opgezette Internationale onvermijdelijk door de Russen zou worden gedomineerd. Bovendien bestonden er in Europa op dat moment nog amper levensvatbare communistische partijen.¹⁰⁴ De tegenstribbelende Eberlein werd door Lenin echter min of meer voor het blok gezet. Een paar dagen later gaf hij zijn verzet op, waarna de Komintern officieel het leven zag.

Het congres legde de leiding van de Komintern bij een zogenaamd Uitvoerend Comité, beter bekend onder de Duitse afkorting ЕККИ (*Exekutivkomitee der Kommunistischen Internationale*). Het ЕККИ koos een uit vijf personen bestaand orgaan, in de eerste jaren aangeduid als *Engeres Büro*. Dit orgaan had onder andere als taak het leiden van het illegale werk van de aangesloten partijen. Het ЕККИ bestond uit vertegenwoordigers van de communistische partijen uit de ‘belangrijkste’ landen en regio’s, te weten Rusland, Duitsland, Duits-Oostenrijk, Hongarije, de Balkan-Federatie (bestaande uit de partijen van Roemenië, Servië, Griekenland en de Bulgaarse tesnjaki), Zwitserland en Scandinavië. De tribunisten waren niet in het ЕККИ

opgenomen, de Zwitsers wel – ongetwijfeld mede vanwege de nauwe banden tussen Lenin en Platten.

Toen op 10 april het partijbestuur van de CPH formeel besloot zich aan te sluiten bij de Komintern, benoemde het in één moeite door Wijnkoop tot zijn gedelegeerde in het EKKI.¹⁰⁵ Pas eind juni 1920, vlak voor het begin van het tweede Komintern-congres, zou Wijnkoop voor het eerst aan zittingen van het EKKI deelnemen. De tribunistische afwezigheid betekende echter weinig, omdat de partijen die wél waren uitverkoren er vaak niet in slaagden vertegenwoordigers naar Rusland te sturen.

Op voorstel van Lenin werd Balabanova benoemd tot secretaris van het EKKI. Tegelijk besloot het congres – nogal aanmatigend – tot liquidatie van de Zimmerwalder organisatie.¹⁰⁶ Het bureau ervan moest de documenten aan het EKKI overdragen. Lenins vertrouwing Grigori Zinovjev (1883–1936) werd voorzitter van het EKKI (en daarmee de facto ook van de Komintern). Balabanova werd al snel afgelost: Vorovski, Berzin en Radek waren tot het tweede Komintern-congres achtereenvolgens secretaris.¹⁰⁷

De Russen en hun getrouwen domineerden zo reeds in het begin de leiding van de Komintern. Het hoofdkwartier van de nieuwe Internationale werd gevestigd in Moskou. Zinovjev verklaarde dat dit beslist niet betekende dat de Russische hoofdstad eens en voor altijd de residentie zou zijn. Hij hoopte dat de zetel van de Komintern zo snel mogelijk naar bijvoorbeeld Parijs kon worden verplaatst. Vanzelfsprekend kwam daar niets van terecht, ook al omdat de bolsjewieken in Moskou de communistische wereldorganisatie goed onder controle konden houden. Zij waren per slot van rekening ook de geldschietters van de Komintern, zoals Zinovjev openlijk toegaf.¹⁰⁸

Rutgers en de oprichting

In de speeches van Lenin op het oprichtingscongres klonk de verwachting van de op handen zijnde revolutie in Europa door. Ook Zinovjev rekende erop dat de omwenteling in Duitsland nabij was. Voor de bolsjewieken was dit ook de enig denkbare uitweg voor het door de imperialisten omsingelde Rusland. De sociaaldemocratische partijen vormden in dit opzicht een groot gevaar: zij zouden de arbeiders verleiden tot loyaliteit aan de burgerlijke democratie. Het congres nam uitvoerige stellingen van Lenin aan, waarin het parlementarisme fel werd aangevalen en de dictatuur van het proletariaat in de vorm van de sovjets als een superieure vorm van democratie werd aangeprezen.¹⁰⁹

Wat betreft de revolutionaire kansen in Nederland moest Rutgers het oprichtingscongres teleurstellen. Hij kreeg op de eerste avond tegen middernacht van voorzitter Lenin als laatste spreker het woord. In zijn verslag van de activiteiten van de SDP tijdens de wereldoorlog meldde Rutgers dat de Nederlandse partij klein van omvang was en zich nog niet tot een massabeweging had kunnen ontwikkelen. In

plaats van dat de tribunisten de Russische communisten konden ontlasten door in West-Europa het revolutionaire vuur aan te wakkeren, verklaarde Rutgers dat zijn partij dringend internationale steun behoefde.

Het rapport dat Rutgers uitbracht was niet uit de eerste hand: hij was immers na zijn vertrek naar Indonesië in 1911 niet meer in Nederland geweest. Rutgers baseerde zich vooral op brieven van Van Ravestejn, met wie hij gedurende zijn reizen veel had gecorrespondeerd.¹¹⁰ In zijn bijdrage gaf hij een zwaar overtrokken beeld van de betrekkingen tussen de tribunisten en bolsjewieken. Na de oprichting van de SDP in 1909 'haben wir immer mit unseren russischen Genossen in engster Berührung gestanden', zo hield Rutgers zijn gehoor voor. Naar zijn idee waren Nederlandse prominenten als Roland Holst, Gorter, Pannekoek, Wijnkoop en Van Ravestejn voor vele Russische communisten reeds 'alte Bekannte'.¹¹¹

Rutgers was op het congres een opvallende verschijning. 'La figure la plus pittoresque de la Conférence était Rutgers, un ingénieur hollandais qui portait de hautes bottes', aldus de Pool Jakob Reich. De Franse gedelegeerde Henri Guilbeaux noemde hem de 'grand voyageur, sorte de grand géant barbu mais très doux et très copain'.¹¹² Na afloop van de historische bijeenkomst werd Rutgers ernstig ziek. Bij een demonstratie op het koude en tochtige Rode Plein liep hij een dubbele longontsteking op. Enkele weken verkeerde hij buiten bewustzijn. In Nederland verscheen in de pers het bericht dat hij zou zijn overleden. Pas tegen het einde van de zomer was Rutgers weer op de been. Hij zou vervolgens meteen door Lenin en de Komintern met een speciale opdracht worden belast.

Weerklank Komintern in Europa

De door Lenin zo gewenste communistische wereldorganisatie mocht dan tot stand zijn gekomen, veel georganiseerde aanhang had zij nog niet. De oprichting van de Komintern als zodanig zou daar echter voor gaan zorgen. Zij zou als splijtzwam gaan werken in nogal wat sociaal-democratische partijen in Europa. Zoals gezien rommelde het in deze partijen gedurende de Eerste Wereldoorlog nogal. Nu wachtte de meeste van hen een scheuring over de vraag of zij zich bij de nieuwe Internationale moesten aansluiten. De revolutionaire, orthodox-marxistische vleugel, die zich had verzet tegen de oorlog en die de Oktoberrevolutie bewonderde, was hierbij de spil. Deze groep vormde doorgaans de kern van de toekomstige communistische partij. Een paar sociaal-democratische partijen gingen in hun geheel over tot de Komintern, maar doorgaans betekende dit slechts uitstel van executie: na verloop van tijd kwam het alsnog tot een schisma tussen de voor- en tegenstanders van Moskou.¹¹³

Bij de oprichting van de Komintern vertegenwoordigde partijen

Al voor de totstandkoming van de Komintern waren er communistische partijen opgericht, veelal op Sovjet-Russische bodem. Dit betrof in de eerste plaats partijen

in gebieden die voor de Eerste Wereldoorlog deel hadden uitgemaakt van het tsaristische rijk, zoals die van Estland, Letland en de Oekraïne. Ook de ontstaansgeschiedenis van diverse Midden- en Oost-Europese communistische partijen droeg Russische sporen. De leiding van de Hongaarse en Oostenrijkse communistische partijen, die beide in het najaar van 1918 het licht zagen, bestond voor een belangrijk deel uit door de Russen tijdens de Eerste Wereldoorlog krijgsgevangen gemaakte soldaten uit het Oostenrijks-Hongaarse leger. Gewezen militairen als Béla Kun en Mátyás Rákosi waren vervolgens door de bolsjewieken voor het communisme gewonnen. Ook de Finse partij was *made in Russia*. Nadat in het begin van 1918 in Finland een socialistische opstand was neergeslagen, vluchtten veel revolutionaire leiders – onder wie de toekomstige Komintern-leider Otto Kuusinen – naar Moskou. Daar braken zij met de sociaal-democraten en richtten de Finse communistische partij op. De Poolse en Duitse communistische partijen, die eveneens aan het einde van 1918 werden gevormd, waren daarentegen van inheemse oorsprong.

De hierboven genoemde partijen waren allemaal vertegenwoordigd bij de oprichting van de Komintern. Na maart 1919 traden formeel ook andere partijen toe, die soms al wel op een of andere wijze bij de oprichting acte de présence hadden gegeven. Tot de eersten die zich aanmeldden, behoorden de tribunisten. Zoals reeds vermeld ging het partijbestuur van de CPH op 10 april 1919 tot aansluiting over. De Bulgaarse tesnjaki volgden de tribunisten op de voet: zij besloten in mei tot het Komintern-lidmaatschap. Een van de partijleiders die zich hiervoor sterk maakte was Georgi Dimitrov, die in het midden van de jaren dertig secretaris-generaal van de Komintern zou worden.

Italië, Noorwegen en Zwitserland

Een drietal socialistische partijen trad en bloc toe tot de Komintern: die van Italië, Noorwegen en Zwitserland. Het lidmaatschap van de laatste partij was van korte duur, omdat een ledenreferendum het besluit tot toetreding van het partijcongres al snel weer ongedaan maakte. De linkervleugel onder leiding van Platten en de theoloog Jules Humbert-Droz – met wie de CPH veel te maken zou krijgen – stapte vervolgens op. In maart 1921 fuseerde deze groep met een reeds eerder door Jakob Herzog gevormde minuscule communistische partij tot de *Kommunistische Partei der Schweiz* (KPS).

Met enkele honderdduizenden leden was de Italiaanse socialistische partij de eerste echte grote vis voor Moskou. Twee weken na de oprichting klopte deze partij onder leiding van Giacinto Serrati bij de Komintern aan. De eis van het ЕККИ dat de partij zich van ‘revisionisten’ zou zuiveren, leidde uiteindelijk tot een breuk. Door het drijven van Moskou scheidde in januari 1921 de communistische vleugel zich af en richtte de *Partito Comunista Italiano* (PCI) op. Serrati bleef hierbuiten, maar zou zich in 1923 met een groep sociaal-democraten toch aansluiten.

Het Italiaanse voorbeeld werd in 1919 gevolgd door de Noorse Arbeiderspartij. Deze koos eveneens in haar geheel voor de Komintern, zij het dat ze bij de toetreding een enkel voorbehoud maakte. Moskou stapte aanvankelijk over dit gravamen heen, blij dat het opnieuw een grote partij (van circa 100 000 leden) kon inschrijven. Toen de Komintern de aangesloten secties de duimschroeven aandraaide, hield de Arbeiderspartij het in 1923 voor gezien. Een minderheid stapte op en vormde de Noorse communistische partij.

Zweden, Denemarken, België, Tsjecho-Slowakije, Verenigde Staten

De meeste sociaal-democratische partijen in Europa zagen echter van meet af aan niets in een *flirtation* met de communisten. De Zweedse en Deense sociaal-democratische partijen hielden zich verre van de Komintern. In Zweden had de niet eens zo radicale linkervleugel zich tijdens de Eerste Wereldoorlog afgesplitst en een eigen partij opgericht. In de zomer van 1919 schaarde deze zich in de rijen van de Komintern; twee jaar later nam zij de naam Zweedse communistische partij aan. Haar leider was de 'Zimmerwalder' Zeth Höglund.¹¹⁴ In Denemarken ontstonden na de Oktoberrevolutie enkele links-socialistische splinterpartijtjes. Tevergeefs deed de Komintern pogingen hen te laten fuseren. Vanuit de radicale jeugdbeweging werd een derde partij gevormd, die een van deze twee overnam. Zo ontstond de Deense communistische partij, die zich bij de Komintern aanmeldde.

In België hadden na de oorlog enkele jongeren de sociaal-democratische Werkliedenpartij verlaten. Zij gingen over tot de vorming van een communistische groepering met als voorman Edouard van Overstraeten. Na enige tijd vertrok opnieuw een aantal radicalen uit de Werkliedenpartij, die ook een communistische partij stichtten, geleid door Joseph Jacquemotte. De Komintern drong aan op fusie. Begin september 1921 had in Brussel een eenheidscongres plaats, in aanwezigheid van een vertegenwoordiger van het partijbestuur van de CPH. Ook de destijds in Antwerpen wonende Paul de Groot, van 1938 tot 1977 de leider van de CPH, was op het congres. Hij had zich enkele jaren daarvoor tot het communisme bekeerd en was nu een van de vijfhonderd leden die de Kommunistische Partij van België (КРБ) na de fusie telde.¹¹⁵

In de Verenigde Staten was de communistische beweging eveneens hopeloos verdeeld. In 1919 scheurde de *Socialist Party* over de vraag of zij zich moest aansluiten bij de Komintern. De voorstanders van Moskou kregen vervolgens onderling ruzie, hetgeen resulteerde in de oprichting van twee communistische partijen. Na veel gerommel slaagde de unificatie onder toezicht van de Komintern in 1921 pas echt. De nieuwe partij, die in dat jaar 16 400 leden telde, zou uiteindelijk *Communist Party, U.S.A.* gaan heten. Alhoewel de Amerikaanse partij altijd klein bleef, was zij een van de troetelkinderen van Moskou. De partij was het communistische uitgangsbord van de Komintern in het belangrijkste kapitalistische land.¹¹⁶

Ook de Tsjecho-Slowaakse sociaal-democraten moesten weinig van Moskou

hebben. In januari 1919 sprak de partij zich in meerderheid tegen de Komintern uit. In de herfst van 1920 stapten de radicalen onder leiding van Bohumir Smeral op. Deze was door Lenin persoonlijk tot het communisme bekeerd. Mede door sociale onrust kreeg zijn club de wind in de zeilen. Onder druk van de Komintern begonnen er onderhandelingen met de communistische organisatie van de Duitse minderheid, die werd aangevoerd door Karl Kreibich. Dit leidde in de herfst van 1921 tot de Communistische Partij van Tsjecho-Slowakije. Bij haar start telde de partij 170 000 leden.¹¹⁷

Groot-Brittannië en Frankrijk

Behalve voor Duitsland had Moskou in het algemeen toch de meeste belangstelling voor Frankrijk en Groot-Brittannië. Ook hier moest de Komintern zich veel moeite getroosten om voet aan de grond te krijgen. In Frankrijk slaagde zij er uiteindelijk in; in Engeland daarentegen, de bakermat van het kapitalisme, bleef haar aanhang minimaal.

De machtige Britse *Labour Party* was stoïcijns gebleven onder de oprichting van de Komintern. Binnen haar gelederen bezweken er niet veel voor de bolsjewistische verleiding. Dissidente bewegingen waren eerder al tot splintergroeperingen uitgekristalliseerd. Een aantal van deze uiterst-linkse partijtjes was betrokken bij de totstandkoming van de *Communist Party of Great Britain* (CPGB) in de zomer van 1920. Begin 1921 kwam de definitieve fusie tot stand, toen de door Sylvia Pankhurst geleide *Communist Party* en de linkervleugel van de *Independent Labour Party* toetraden. Uiteenlopende gedachten over onder meer de relatie met Labour én de inmenging van Moskou belemmerden de onderhandelingen. De CPGB telde een kleine 5000 leden.¹¹⁸

In de Franse socialistische partij, de *Section Française de l'Internationale Ouvrière* (SFIO) wilde in april 1919 een overgrote meerderheid niets van een Komintern-lidmaatschap weten. Een kleine groep protagonisten, hoofdzakelijk bestaande uit anarchisten en syndicalisten, vormde daarop het *Comité de la 3e Internationale*. Voornaamste leden waren Alfred Rosmer, Pierre Monatte en Fernand Lorient. De voorstanders van Moskou dolven op het SFIO-congres in Straatsburg opnieuw het onderspit. Op deze bijeenkomst hield Roland Holst namens de Komintern een vlammend betoog tegen de gematigde vleugel.¹¹⁹ De SFIO besloot wel om zich los te maken van de Tweede Internationale, iets wat de Duitse USPD kort daarvoor ook had gedaan. Beide partijen zouden in de zomer van 1920 het tweede wereldcongres van de Komintern in Moskou bijwonen om zich ter plekke te laten informeren. Uiteindelijk zou de SFIO – evenals de USPD – over de kwestie van het Komintern-lidmaatschap uiteenvallen.

Op haar hoogtepunt waren er bij de Komintern bijna zestig partijen aangesloten. In het algemeen genoot de wereldorganisatie vooral steun in de meer agrarische delen

van Europa. In geïndustrialiseerde landen als Engeland en België – en de Verenigde Staten – was het voor de Komintern en de door haar onderhouden communistische partijen een stuk lastiger voet aan de grond te krijgen. Ook in Duitsland ging haar dit zeer moeilijk af. Het is opvallend dat een beweging als het communisme, die zich bij uitstek op de arbeidersklasse richtte, zo weinig weerklank vond in uitgerekend díe landen waar arbeiders relatief het meest voorhanden waren. De verklaring voor deze paradox is mede gelegen in het feit dat de socialistische partijen en vakbonden juist vanwege de vroege industrialisatie in deze landen goed wortel konden schieten. Tegen de tijd dat de communisten op het toneel verschenen, maakte een substantieel deel van de arbeiders inmiddels deel uit van de socialistische traditie. De Komintern bleek niet in staat hen in groten getale hieruit los te weken.¹²⁰

Kommunistische Jugend-Internationale (KJI) en De Zaaier

In mei 1919 riep het EKKI op tot de vorming van een jeugdinternationale. Een half jaar later, in november, kwam in een donker achterkamertje van een *Kneipe* in een voorstad van Berlijn de *Kommunistische Jugend-Internationale* (KJI) tot stand.¹²¹ Drijvende kracht achter de oprichting was de Duitser Willy Münzenberg, een vertrouweling van Lenin uit diens Zwitserse ballingschap en een leidende figuur in de internationale socialistische jongerenbeweging tijdens de Eerste Wereldoorlog.

Voor het oprichtingscongres werden alleen radicale jeugdorganisaties uitgenodigd.¹²² Wat betreft Nederland kwam De Zaaier in aanmerking. Dit jongerenverband was in 1901 opgericht, vooral door de inzet van Roland Holst. De SDAP had gepoogd om De Zaaier onder haar controle te brengen, maar de jongeren wilden hun zelfstandigheid niet prijsgeven. Na de tribunistische afsplitsing in 1909 stelde De Zaaier zich neutraal op tussen beide kempfanen. Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog schaarde zij zich echter officieel aan de kant van de SDP.¹²³ In 1915 vaardigde De Zaaier zoals reeds vermeld Luteraan af naar het door Münzenberg georganiseerde socialistische jongerencongres in Bern.

Met de Russische Revolutie in oktober 1917 verklaarde De Zaaier zich direct solidair. Die identificatie met de bolsjewieken bevorderde de toename van het ledental, dat van 100 in 1916 naar 285 in 1920 steeg.¹²⁴ Vergeleken met het buitenland stelde dit weinig voor. De bolsjewiek en latere volkscommissaris van Buitenlandse Zaken Tsjitsjerin, die een studie schreef over de Europese socialistische jeugdbeweging, kon dan ook niet veel positiefs schrijven over de Nederlandse tak.¹²⁵ Harmsen wijt de magere groei vooral aan ‘de bijzonder grote zelfingenomenheid’, ‘leerstelligheid’ en ‘politieke dogmatiek’ van De Zaaier – allemaal ingrediënten uit de tribunistische keuken.¹²⁶

De Zaaier kon geen gehoor geven aan de uitnodiging voor de oprichtingsvergadering van de KJI, zo liet Dirk Struik aan Berlijn weten. Volgens Struik, die de CPH vertegenwoordigde in het bestuur van De Zaaier, weigerde Duitsland passen te ver-

strekken aan de Nederlandse gedelegeerden.¹²⁷ Vertegenwoordigers van revolutionaire jeugdorganisaties uit Scandinavië, Rusland, Oost- en Zuid-Europa lieten zich hier overigens niet door weerhouden en reisden illegaal naar Berlijn.

Op het oprichtingscongres van de KJI kwam de vraag aan de orde hoe de verhouding moest zijn tussen de communistische partij en jongerenorganisatie enerzijds en de beide Internationales anderzijds. De twee door Lenin geïnstrueerde bolsjewistische vertegenwoordigers Lazar Sjatskin en Alfred Kurella beschouwden de jeugdverbanden niet als meer dan een rekruteringschool en hulptroepen voor de partij. De KJI diende vanzelfsprekend ondergeschikt te zijn aan de Komintern. KJI-secretaris Münzenberg en andere West-Europese jeugdleiders kantten zich tegen deze inperking van hun politieke speelruimte. Uiteindelijk rolde er een compromis uit. De communistische jongerenverbanden kregen een zelfstandige status, maar moesten wel nauw met de partijen samenwerken. De relatie met de Komintern kreeg langs vergelijkbare lijnen gestalte: de KJI beschouwde zichzelf als een deel van de Komintern, maar gaf haar autonomie en zeggenschap niet op. Om haar onafhankelijkheid van Moskou te benadrukken, vestigde de KJI zich in Berlijn.¹²⁸

Op het congres van mei 1920 besloot De Zaaier zich formeel bij de KJI aan te sluiten. Op verzoek van Berlijn voegde zij tevens aan haar naam de aanduiding 'Communistische Jeugdbond' toe (in het vervolg zal de afkorting CJB worden gebruikt). Een probleem bij de aansluiting vormde de eis van de KJI dat de communistische jongeren tegen het syndicalisme moesten strijden. De CJB was echter niet van plan de samenwerking met de syndicalistische jongerenorganisatie op te geven.¹²⁹ Struik was niet echt te spreken over het programma van de KJI; hij vond het 'viel zu deutsch'.¹³⁰ Ook hechtte hij zeer aan de zelfstandigheid van de jongerenorganisaties. Hij schreef Münzenberg dat deze zich niet aan het program van de communistische partijen moesten binden; een dergelijke constructie noemde Struik 'zu russisch'.¹³¹ In Sovjet-Rusland stond de communistische jeugdbond onder regelrechte controle van de RCP. Dit lot zou de KJI en de bij haar aangesloten bonden ook wachten, zoals hierna zal blijken.

Struik was in de eerste jaren na de toetreding van de CJB tot de KJI de spil waar alles om draaide. Hij was niet alleen CPH-gedelegeerde in het bestuur van de bond, maar ook de Nederlandse contactpersoon voor de KJI. Hij onderhield voor Berlijn verbindingen met jongerenorganisaties in België en Engeland en correspondeerde veel met Münzenberg. Tevergeefs hengelde hij naar steun voor de CJB.¹³² De financiële armslag daarvan was zeer beperkt, ook al omdat de CPH het geheel liet afweten. De CJB had zelfs geen typemachine. Struik vroeg Kurella (die in de KJI onder de schuilnaam Bernard Ziegler werkte) of ze er in Berlijn nog een over hadden: 'das wäre eine wunderschöne internationale Unterstützung'. Het duurde nog twee jaar voordat de KJI eindelijk het begeerde apparaat aan de Nederlandse jeugdbond schonk.¹³³

De tribunistische zelfstandigheid ondermijnd

Het eerste jaar na de Oktoberrevolutie lijken er amper politieke contacten te hebben bestaan tussen de bolsjewieken in Moskou en de Nederlandse tribunisten. De door wereldoorlog en revolutie ontworpen verbindingen, in combinatie met de militaire blokkade van Rusland, maakten dat er eigenlijk geen doorkomen aan was. Bartha Rutgers was een van de weinige koeriers die vóór de oprichting van de Komintern vanuit Moskou het Westen wisten te bereiken. Het is opvallend dat in deze benarde omstandigheden, waar verder vrijwel geen verkeer mogelijk was, wel wegen werden gevonden om financiële steun vanuit Rusland naar de CPN door te sluisen. De aanvoerlijnen liepen via Stockholm, Berlijn, Bern en misschien ook Londen naar Amsterdam.

De gegevens over de geldelijke bijstand van het bolsjewistische regime in deze periode zijn schaars en voor velerlei uitleg vatbaar. Onduidelijk is bijvoorbeeld of de middelen die Wijnkoop ontving voor de hulp aan Russische repatrianten, geheel voor dit doel zijn aangewend of dat de CPN zelf hiervan ook wijzer is geworden. Afgaande op wat er boven water is gekomen, lijken de bij de partij terechtgekomen bedragen niet gering te zijn geweest, zeker niet in relatieve zin. De ongefundeerde aanname van de historicus De Jonge in zijn geschiedenis van de CPN, dat de ondersteuning van Moskou 'voor de partij nooit meer dan bijkomstige betekenis gehad (kan) hebben', is dan ook niet houdbaar.¹³⁴ Al in een zeer vroeg stadium konden de Nederlandse communisten rekenen op financiële bijdragen uit Moskou. Natuurlijk ondermijnden deze afhankelijkheidsbanden de zelfstandigheid van de partij, waar de tribunisten altijd bij hadden gezworen. Het betekende overigens niet dat de autonomie van de CPN meteen in het geding kwam – ook niet na de oprichting van de Komintern, die het eerste jaar eigenlijk vooral op papier bestond. De ideologische speelruimte werd echter al snel door de bolsjewieken ingeperkt, zoals de tribunisten aan den lijve zouden ondervinden.